

Кошман І. М.

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

ТОПОНІМИ-УКРАЇНІЗМИ В МЕДІАТЕКСТАХ РОСІЙСЬКОЮ

У статті йдеться про особливості представлення топонімів – назв українських міст, містечок і сіл, що включаються до масмедійних текстів України новітнього часу російською. Як відомо, топоніми як різновид власних імен мають низку специфічних лінгвістичних ознак, що зокрема обумовлюють особливості, по-перше, їх функціонування в мовленні в рідному мовному середовищі й, по-друге, їх передачі при переміщенні в іншомовний дискурс. Об'єктом дослідження є інтернет-тексти російською, що опубліковані в інтернет-ЗМІ України. Масмедійні тексти вибираються в якості джерела для дослідження, оскільки їх лінгвістична природа – відображати ті мовні тенденції, що проявляються в узусі. Тобто в них віддзеркалюються мовні процеси, що притаманні сучасному мовленню російською в Україні. Предметом дослідження є способи презентації топонімів-українізмів як відмітних компонентів масмедійних текстів України російською. Проблема представлення топонімів-українізмів для масмедійних текстів російською є надважливою, адже адекватного представлення топонімів вимагає журналістський стандарт точності. В роботі використовуються методи лінгвістичного, графічного аналізу, а також порівняльний та описовий методи. В дослідженні виокремлено кілька групи топонімів-українізмів, вказані особливості графічного втілення. Також приділяється певна увага специфіці граматичної адаптації топонімів-українізмів у масмедійних текстах російською. Отже, особливості графічної та граматичної презентації топонімів-українізмів у тексті російською обумовлюють наявність конкуренції різноспрямованих тенденцій. А це призводить до розвитку варіативності й стає постійним джерелом граматико-орфографічних конфліктів і таким чином стає фактором рухливості й нестабільності текстів російською в масмедійному дискурсі України.

Ключові слова: *українізм, топонім, функціонування, масмедійний текст, стандарти журналістики.*

Постановка проблеми. В.В.Німчук зазначає, що «топоніми України як важлива частина загальної мовної системи етносу не існують ізольовано, вони зазнають семантичних зрушень основ, постійно відбуваються номінативні зміни об'єктів, відчутними є міжмовні й міждіалектні впливи» [6, с. 690]. В ґрунтовних розвідках з топоніміки, як правило, маніфестується обумовленість функціонування топонімів позамовними факторами. Зокрема Г.Лабінська пише про те, що «географічні назви зберігають у собі певний зміст, відображаючи природні особливості місцевості, її поверхню, рослинний і тваринний світ, корисні копалини та ін. <...> Проте не лише географічне середовище визначає характер місцевих назв, їхню форму і зміст завжди визначають суспільно-історичні чинники» [5, с. 16].

Поряд з актуальними питаннями, що постають перед дослідником, – специфіки топонімів у системі власних назв; походження; виявлення ареальних систем і підсистем у діяхронії та синхронії; типологізації; семантики, структури, морфології, стилістики, лексикографії й соціолінгвістики топо-

німів; установлення міждисциплінарних зв'язків топоніміки тощо, виокремлюється проблема передачі топонімів у іншомовних дискурсах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У посібнику з національної стандартизації географічних назв, що розроблений експертами ООН, вводяться поняття «національна стандартизація географічних назв» та «міжнародна стандартизація географічних назв». Якщо метою національної стандартизації є встановлення придатних до вживання та послідовного використання письмових форм топонімів у межах країни або національної території, то мета міжнародної стандартизації полягає в тому, щоб досягнути практичної уніфікації при передачі всіх географічних назв на Землі [10, р. 10]. Базою для проведення міжнародної стандартизації географічних назв слугують національні стандартизації та міжнародні документи, що встановлюють відповідність між мовами та системами письма [10, р. 11]. Наголошується, що завдання передачі (конверсії) географічних назв вбачається в відображенні письмових форм звуків системи одної мови засобами іншої

мови, при цьому використовуються головним чином два способи: транскрипція та транслітерація [10, р. 14].

Ю.В.Ірхіна аналізує передачу українських топонімів німецькою й англійською. На її думку, відповідники, зафіксовані у двомовних словниках, свідчать про використання при конверсії способів транскрипції, транслітерації, морфограматичної модифікації, калькування й традиційного найменування [4, с. 62–63]. Дослідниця доходить до висновку про доцільність адаптувати німецькі та англійські відповідники українським топонімам до системи транскодування, що відповідає принципу відображення національно-мовної приналежності українського етносу [4, с. 63].

У статті О. Фоменко розглядається історія зміни англійського відповідника українському топоніму *Київ*: з *Kiev*, що є транслітерацією з російського *Киев*, на *Kyiv*, транслітерацію української лексеми. Підкреслюється, що «назви місць посідають особливе місце в часі та просторі, зберігаючи пам'ять про певні історичні події та особистості; зміна назви є поширеною стратегією повернення втраченої або окреслення нової ідентичності» [9, с. 310–311].

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в тому, щоб розглянути тактики відтворення топонімів-українізмів у медіатекстах України російською.

Матеріалом для дослідження послуговували тексти російською, що оприлюднені в інтернет-ЗМІ України в останнє десятиліття.

Виклад основного матеріалу. Основні правила передачі українських топонімів російською сформульовані, зокрема, в роботі В.О.Горпинича та Т.Р.Антонюк «Українські власні назви в російській мові: правила перекладу, словотвору, словозміни, правопису» [1, с. 9–30].

Встановлені приписи відображають підхід, що утвердився в радянському мовознавстві в 70–80 рр. ХХ ст.: передача українських топонімів орієнтувалася на вимоги, що диктувалися топонімічною системою російської мови. Результатом послідовного застосування правил є одиниці, що не тільки не передають оригінального звучання українського топоніму, але й спотворюють його: наприклад: *Біжів* – *Бежов* (1, с. 11); *Ганнів* – *Аннов* (1, с. 20); *Гірняцьке* – *Горнецкое* (1, с. 14); *Горобівка* – *Горобовка* (1, 17); *Канів* – *Канев* (1, с. 10); *Комишуватка* – *Камышеватка* (1, 12); *Панасівка* – *Афанасьевка* (1, с. 22); *Снігурівка* – *Снигиревка* (1, с. 23). Такий підхід уходить у явне протиріччя з рекомендаціями, що сфор-

мулювали експерти ООН. До того ж отримані форми втрачають суттєвий об'єм мовної інформації (мовна приналежність, мовна модель тощо) й очевидно не відповідають основним принципам передачі іншомовних топонімів – транскрипції або транслітерації.

Природа текстів масмедіа, що націлені на інформування спільноти щодо реальних подій і є поєднанням інформативності та експресивності [2, с. 352], зумовлює проникність публіцистичного мовлення для мовленнєвих інновацій. У текстах масмедіа оперативно відображаються все те нове, що з'являється в узусі – віддзеркалюються мовні процеси, що характеризують сучасне мовлення російською в Україні.

Спостереження за вживанням топонімів-українізмів в масмедійних інтернет-текстах України російською дозволяє виділити кілька тактик передачі українських топонімів.

По-перше, українські топоніми використовуються в оригінальній оболонці, як вкраплення: *И страна отвернулась от этого в отвращении, и пошла дальше. Гречный Львів и жизнерадостная буржуазная Одесса, степенный Луцк и бесшабашный Харьков, хозяйственная Винница и доброзичливі Чернівці – все отвернулись, на самом деле* (<https://tverezo.info>); *Повторения 2014 года не будет, агрессору не взять Киев, Одессу, даже Харків не взять, – Резников и Залужный уверили нас в готовности Вооруженных Сил Украины дать отпор российской агрессии* (<https://tverezo.info>).

Приклади такого роду не є численними за цілком зрозумілими причинами – в російському контексті вони набувають стилістичного значення, є носіями позитивної експресивності. Саме це яскраво відчутне стилістичне забарвлення робить неможливим використання вкраплень, наприклад, у текстах інформаційних жанрів, де будь-яка оцінність є порушенням жанрових рамок.

По-друге, топоніми-українізми подаються в формі з транскрипційною кореневою частиною: *В Ривне утром в понедельник, 23 ноября, закончили подсчет голосов во втором туре выборов городского головы* (<https://zn.ua>); *Наступление зимы мэрия Днипра встретила во всеоружии* (<https://day.kyiv.ua>); *Как сообщалось, 26 декабря прошлого года из Мыколаива вылетел первый чартерный рейс в Шарм-эль-Шейх* (<https://www.ponomareleg.com>); *Этим летом Опиния традиционно станет одной из самых колоритных туристических достопримечательностей Полтавщины* (<https://day.kyiv.ua>); *В Кропивныцьком нашёлся*

обычный украинец, с обычным не самым большим бизнесом – и моментально сам предложил оплатить все 8 билетов (<https://site.ua>); В реестр включены: <...> «Компаньон» (г. **Кремінна** Луганской обл.)... (<https://day.kyiv.ua>); Подача будет осуществляться через газоизмерительный пункт **Олексійівка** (Черновецкая обл.) (<https://www.ponomaroleg.com>); В передовые места: Марынка, Красногоровка, **Авдеевка** (<https://censor.net>); В районе ответственности оперативно-тактической группировки «Север» позиции наших защитников были обстреляны 16 раз: район населенного пункта Шумы – из ручного противотанкового гранатомета, <...> вблизи **Щастя** – из автоматических гранатометов... (<https://day.kyiv.ua>); Взятие **Роботине** стало бы ключом к удару на Токмак (<https://www.ponomaroleg.com>); Напомним, ВСУ накрыли российских оккупантов плотным огнем артиллерии возле **Клишиевки** на Бахмутском направлении (<https://slovoidilo.ua>); Сегодня, 1 мая, после обеда войска РФ обстреляли из «Ураганов» **Гирник** на Донетчине, есть жертвы (<https://censor.net>).

Цікаво, що форми такого типу зустрічаються в текстах різних журналістських жанрів – і інформаційних, і аналітичних, і художньо-публіцистичних, тобто вони не сприймаються як стилістично забарвлені.

Частина форм такого типу має зафіксовані кодифіковані відповідники російською: для топоніма Авдіївка це *Авдеевка* (7, с. 649; 1, с. 10; 8, с. 843); Гірни́к – *Горняк* (1, с. 23); Дніпро – *Днепр* (1, с. 22; 8, с. 849); Миколаїв – *Николаев* (7, с. 663; 1, с. 21; 8, с. 857); Олексії́вка – *Алексеевка* (1, с. 21); Опі́шня – *Опошня* (8, с. 858); Рівне – *Ровно* (7, с. 668; 8, с. 863).

Російські відповідники іншим формам (*Клишиевка*, *Кремінна*, *Роботине*, *Щастя*), якщо діяти за правилом, запропонованим в роботі В. О. Горпинича та Т. Р. Антонюк [1, с. 17], повинні мати вигляд – *Клещеевка*, *Кременная*, *Работино*, *Счастье* (в такій формі, до речі, вони й представлені в російських словниках географічних назв).

По-третє, топоніми-українізми вживаються в формі з транскрипційним суфіксальним формантом: ...*Шепетивка* Хмельницької області – около 16.00 порядка 30-ти человек спортивной наружности прибыли из Киева (<https://censor.net.ua>); Интересно отметить, что Олег закончил обычную школу в городе **Здолбунив** Ровенской области (<https://day.kyiv.ua>); В этой статье пойдет речь о походе полковника из села

Гоголив на Киевщине Борыспольца на Архангельск... (<https://petrimazepa.com>); Футбольный клуб «Колос» из **Коваливки** Киевской области обыграл «Мариуполь» и выступит в Лиге Европы (<https://censor.net>); Живописные берега Днепра и речки Золотоношки, водоканал, наполненный родниковой водой – все это расположено в одном месте – вблизи села **Чехивка** Чернобаевского района (<https://day.kyiv.ua>); ... она долгое время жила на квартире в «повстанческой» **Медведивке** (<https://day.kyiv.ua>); Тогда семья будущего гетмана переселилась на хутор **Суботив** (<https://zn.ua>); А где-то через три месяца Петро Порошенко снова приедет в **Старычи**... (<https://www.ponomaroleg.com>); А еще – **Стеблев**, Чигирин, **Суботив**, Черкассы, Млиев, **Корсунь-Шевченковский**... (<https://day.kyiv.ua>); В реестр включены: <...> «Довира» (**Чорткив** Тернопольской обл.)... (<https://day.kyiv.ua>); На направлении на Токмак у ВСУ были вчера локальные успехи в районе Роботине и **Новопротоковки** (<https://www.ponomaroleg.com>); ВСУ продвигаются к центру **Курдюмивки** (<https://www.ponomaroleg.com>).

Відповідно до правила, формант *-ів-* здебільшого передається в російській мові як *-ов-* [1, с. 10]: *Гоголев*, *Ковалевка*, *Курдюмовка*, *Новопротоковка*, *Чеховка*, *Чортков*.

Зафіксовані такі кодифіковані російські відповідники українським топонімам *Здолбунов* (7, с. 656; 8, с. 850); *Корсунь-Шевченковский* (7, с. 659; 8, с. 853); *Медведевка* (1, с. 17); *Стеблев* (7, с. 673; 8, с. 867); *Субботов* (7, с. 673; 8, с. 867); *Шепетовка* (7, с. 680; 8, с. 874).

За правилом, формант *-ич(и)* в російській мові передається як *-ич(и)* [1, с. 9]: *Старичи*.

Така тактика передачі українських топонімів (транскрипційним суфіксальним формантом) є надто розповсюдженою в масмедійних текстах. Як свідчать приклади, такі одиниці теж не сприймаються носіями стилістичного значення, тому й не зазнають жанрових обмежень: їх використовують і в короткій новині, і в коментарі, і в нарисі.

По-четверте, топоніми-українізми використовуються в формі, що відтворює закінчення українського топоніма: *Как отмечается, в Бучацком районе отсутствует электроснабжение в таких населенных пунктах: с. Костильники, с. Медведивци, Николаевка, с. Передмистя, с. Звенигород, с. Зеленая, с. Пидзамочок, с. Озеряны, с. Язловець, с. Дулибы, с. Бровари и пгт Золотой Поток* (<https://day.kyiv.ua>); Чуть больше месяца назад Евгений Александрович приехал в село **Гатне** под Киевом (<https://focus.ua>); Сотрудники СБУ

совместно с работниками милиции и органами прокуратуры Харьковской обл. задержали «на горячем» городского голову **Балаклия**, сообщает пресс-служба СБУ (<https://www.rbc.ua>); Частично отсутствует электроснабжение в с. **Пишикивци** (<https://day.kyiv.ua>); На Токмак – локальные бои у **Роботине** (<https://www.ponomaroleg.com>); Как отмечается, на направлениях Новоданиловка – **Вербове**; Новоданиловка – Роботино и Новодаровка – **Приютне** наши воины имели успех... (<https://sensor.net>); Как я писал ранее, Россия не захватила **Степове** (севернее Авдеевки), как они утверждают (<https://www.ponomaroleg.com>); На Покровском направлении сегодня враг 15 раз атаковал позиции наших защитников в районах населенных пунктов Мирнолюбовка, Луч, **Крутий Яр**, Красный Яр, Лисовка, Юрьевка, Желтое, Петровка, Даченское, Григоровка и Пушкино (<https://www.rbc.ua>).

Пропоновані правила націлюють на заміну оригінальних українських фіналей російськими відповідниками. Адже згідно з правилами:

а) закінчення *-е* в топонімах середнього роду на *-ин(е)* в російській мові передається як *-о* [1, с. 13]: *Роботино*;

б) закінчення *-е* в топонімах на *-н(е)* та *-ов(е)*, що є за походженням прикметниками середнього роду, в російській мові передається як *-ое* [1, с. 13]: *Гатное, Вербовое, Степовое, Приютное*;

в) закінчення *-и* в топонімах на *-к(и)* в російській мові передається як *-и* [1, с. 14]: *Костильники*;

г) закінчення *-і* в топонімах з м'якою основою на *-ц(и)* в російській мові передається як *-ы* [1, с. 15]: *Медведовцы* [1, с. 17], *Пышковцы*;

г) топоніми на *-ець* в російському відповіднику мають тверду основу й пишуться без м'якого знака [1, с. 15]: *Язловец*;

д) відповідником до топоніма *Балакля* є українізм *Балаклея*, що трактується як виняток з правила [1, с. 14];

е) відповідником до топоніму *Крутий Яр* є українізм *Крутой Яр*, оскільки за законами російської мови прикметники чоловічого роду

з наголосом на закінчення в називному та знахідному відмінках мають закінчення *-ой*.

Висновки. У використанні топонімів-українізмів у масмедійних інтернет-текстах російською вочевидь прослідковується прагнення до вибору транскрипційної форми, яка б була якомога ближчою до аутентичного топоніма. Всі виявлені тактики є тому свідченням.

Фонетизація передачі українських топонімів стає причиною орфографічної дестабілізації текстів російською, через те що різко збільшує кількість варіантів: *В результате штурмовых действий Силы обороны имеют частичный успех в районах **Клищевки** Донецкой области* (<https://sensor.net>); *Авиационным ударам подверглись населенные пункты <...> Спорное, **Клещевка**, Авдеевка...* (<https://sensor.net>); *Силы обороны преуспевают в районе **Клищевки** Донецкой области, продолжают наступление на Мелитопольском направлении, – Генштаб* (<https://sensor.net>).

З'являється нова проблемна орфографічна зона, що робить вельми актуальною проблему впорядкування написань топонімів-українізмів у текстах російською, оскільки існуючі правила очевидно не відповідають реальній практиці письма.

Найвні варіантні ряди топонімів-українізмів на кшталт *Клещевка – Клищевка – Клищевка* у свою чергу актуалізують проблему відповідності масмедійних текстів журналістським стандартам, а саме стандарту точності, що вимагає правдивої презентації фактів і висуває особливі вимоги до точної передачі власних назв [3].

Разом з тим транскрипційні форми топонімів-українізмів як результат різних тактик передачі у тій чи іншій мірі «повертають» власним назвам суттєву частину мовної інформації – а саме: належність до української топонімічної системи, зрозумілість значення, відповідність певній мовної моделі, прозорість походження тощо. Тобто, мабуть, основною причиною поширення ненормативних, некодифікованих варіантів топонімів-українізмів в текстах російською є соціально-культурні вимоги.

Список літератури:

1. Горпинич В. О., Антонюк Т. Р. Українські власні назви в російській мові: правила перекладу, словотвору, словозміни, правопису: посіб. Дніпропетровськ: ДДУ; Київ : Іван Федоров, 1998. 134 с.
2. Єрмоленко С. Я. Мова преси. *Українська мова: енциклопедія*: В. М. Русанівський та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 352.
3. Захарченко О. Стандарти журналістики: основи професійності чи застарілі рамки? URL: <https://imi.org.ua/articles/standarti-jurnalistiki-osnovi-profesijnosti-chi-zastarili-ramki-i178> (дата звернення: 31.01.2025).

4. Ірхіна Ю.В. Специфіка перекладу українських топонімів германськими мовами. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського: Лінгвістичні науки*: зб. наук. праць. Одеса : Астропринт, 2017. № 25. С. 60–64.
5. Лабінська Г. Топоніміка: навч. посіб. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 274 с.
6. Німчук В.В. Топонім. *Українська мова: енциклопедія*: В.М. Русанівський та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 690.
7. Новий російсько-український словник-довідник: укл. С. Я. Єрмоленко та ін. Київ : Довіра, 1996. 797 с.
8. Новий російсько-український словник-довідник: укл. С. Я. Єрмоленко та ін. Київ : Довіра, УНВЦ «Рідна мова», 1999. 879 с.
9. Фоменко О.С. Топоніми як маркери національної ідентичності: Kiev або Kyiv. *Національна ідентичність в мові і культурі*. Київ: Талком, 2021. С. 307–312.
10. Manual for the national standardization of geographical names. New York : United Nations, 2006. 169 p.

Koshman I. M. TOPONYMS-UKRAINIANISMS IN RUSSIAN MEDIA TEXTS

The article deals with the features of the presentation of toponyms – the names of Ukrainian cities, towns and villages, which are mentioned in the modern time Russian-language mass media texts in Ukraine. As is known, toponyms as a kind of proper names have a number of specific linguistic features, which in particular determine the peculiarities, first, of their functioning in speech in the native language environment and, secondly, of their presentation when being transferred into the discourse of another language. In terms of its sources, the study looks at Internet texts in Russian, published in the Ukrainian online media. Mass media texts are chosen as a source for research because by their linguistic nature they reflect the language trends that are manifested in the usage. In other words, they reflect the linguistic processes inherent in the contemporary Russian speech in Ukraine. The subject of the research is the ways of presenting the toponymical Ukrainianisms as distinctive components of the Russian-language mass media texts in Ukraine. The problem of presenting toponymical Ukrainianisms in Russian-language mass media texts is extremely important, as the journalistic standard of accuracy requires an adequate presentation of toponyms. The study uses the methods of linguistic and graphic analysis, as well as comparative and descriptive methods. It distinguishes several groups of toponymical Ukrainianisms and outlines the features of their graphic realization. The study also draws attention to the special qualities of grammatical adaptation of toponymical Ukrainianisms in the Russian-language mass media texts. Thus, the features of graphic and grammatical presentation of toponymical Ukrainianisms in Russian texts causes the emergence of competing tendencies. This leads to the development of variability and becomes a constant source of grammatical and orthographic conflicts, and thus a factor in the mobility and instability of Russian-language texts in the Ukrainian mass media discourse.

Key words: *Ukrainianisms, toponym, functioning, mass media text, standards of journalism.*